

Kino – postkomunizm – polityka

A stylized, high-contrast black and white graphic of a film strip. The strip is curved and appears to be unspooling from the top right towards the bottom left. Two frames are clearly visible, containing the years '1990' and '1989' respectively. The overall aesthetic is graphic and minimalist.

Kino postkomunizm polityka

Film w krajach
Europy Środkowo-Wschodniej
wobec procesów
transformacji politycznej
i konsekwencji
roku 1989

pod redakcją
Marty Brzezińskiej-Pająk

Kraków 2018

© Copyright by Authors

Kraków 2018

ISBN 978-83-65705-44-0

Recenzja prof. dr hab. Piotr Zwierzchowski

Redakcja Piotr Budny

Korekta Oskar Ostafin

Projekt okładki i stron tytułowych, skład Joanna Bizior

Książka objęta patronatem Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej

Publikacja powstała dzięki wsparciu finansowemu:

Rektora Uniwersytetu Warszawskiego

Dziekana Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego

Kierownika Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Uniwersytetu Warszawskiego

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

al. Daszyńskiego 21/13

31-537 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

Spis treści

- 7   **Wstęp**
Mikołaj Jazdon
- 11   **Polski film dokumentalny z polityką w tle (1989–2015)**
Jadwiga Hučková
- 49   **Filmy polityczne z czasu transformacji w Polsce.
Dwie perspektywy**
Michał Piepiórka
- 75   **Polskie kino i transformacja gospodarcza.
Frustracja, krytyka i nadzieja**
Joanna Preizner
- 103   **Demony przeszłości wiecznie żywe. Rozważania wokół Kreta
Rafała Lewandowskiego**
Mariusz Guzek
- 119   ***Kmotři a vrazi*. Demokracja bandycka w optyce kina czeskiego
(2005–2015)**
Grzegorz Bubak
- 141   **Z nadziejami, ale bez euforii.
Kino węgierskie w okresie transformacji ustrojowej**
Magdalena Kotowska, Marta Zambrzycka
- 165   **Przeszłość i teraźniejszość w ukraińskim filmie doby transformacji**
Patrycjusz Pająk
- 191   **Wojna, polityka, historia i mit w serbskim filmie fabularnym
czasów Slobodana Miloševicia**
Tomáš Hučko
- 219   **Film dokumentalny jako sejsmograf społeczny.
Przełom polityczny '89 w czechosłowackim i słowackim
dokumencie**

- Anna Mikonis-Railienė
- 239 **Obrazy walczące o wolność. Wydarzenia polityczne lat 1988–1991 w wybranych filmach dokumentalnych Litwy**
- Marta Brzezińska-Pająk
- 267 ***Good Bye, Lenin!*, czyli niemiecka transformacja polityczna w pigułce**
- 283 **Kino Białorusi: polityka – historia – współczesność – przyszłość**
Rozmowa Piotra Czerkawskiego z Januszem Gawrylukiem,
filmowcem i dyrektorem Festiwalu Kina Białoruskiego „Bulbamovie”
- 305 **Noty o autorach**
- 311 **Indeks nazwisk**
- 325 **Indeks filmów**

Wstęp

Transformacja ustrojowa, która nastąpiła w krajach Europy Środkowo-Wschodniej po roku 1989, była długotrwała, dynamiczna i wieloaspektowa. Jej definiowanie nastrocza wielu trudności, dotyczących choćby długości jej trwania i poszczególnych etapów jej rozwoju. O ile bowiem rok 1989 można uznać za faktyczny lub przynajmniej symboliczny kres komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej i początek zachodzących tam zmian ustrojowych, o tyle wskazanie końca tych zmian jest już trudniejsze, głównie z uwagi na złożoną i zróżnicowaną intensywność ich przebiegu w poszczególnych krajach omawianego regionu.

Dynamicznie zmieniająca się współczesność z jej nowymi zjawiskami, przedefiniowywanie pojęć i koncepcji, polityczne nowe rozdania i konfiguracje – wszystko to sprzyja przyjrzeniu się niedawnej przeszłości na nowo, z zamiarem nie tylko zrozumienia jej samej, lecz także zrozumienia współczesności. Swoistą formą refleksji są także filmy – to one bowiem bardzo często stają się pretekstem do dyskusji na temat interpretacji najnowszej historii lub tego rodzaju dyskusji są odbłaskiem i zapisem. Związek filmu i polityki jest tak stary jak samo kino, bo czy może istnieć film, który nie byłby choć po części polityczny? W niniejszym zbiorze pytanie o polityczność kina transformacji, jej rodzaje, sensy i dziedzictwo wybrzmiewa bardzo często, choć nie zawsze autorzy tekstów koncentrują się wyłącznie na filmach

z założenia politycznych¹, odsłaniających najważniejsze mechanizmy działania władzy.

Polityczna perspektywa zawęży nieco pole postrzegania transformacji i przemian po roku 1989, lecz pozwala ująć procesy, postawy społeczne i wydarzenia w różnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej w sposób, który szczególnie z dzisiejszego punktu widzenia przynieść może czytelnikowi wiele interesujących odkryć. Polityka jest kategorią pomocną, bo stanowi wspólne odniesienie dla rozważań, którym są działania w sferze publicznej, gdzie rozgrywany jest porządek państwowy i zmagania o władzę. Polityczna perspektywa jest przy tym rozumiana przez autorów różnie, zależnie od filmowej problematyki oscyluje między polityką a politycznością (co jest rozróżnieniem o tyle klasycznym, co w tym wypadku szczególnie użytecznym) – widzianą (za Carlem Schmittem) jako antagonizm występujący poza (i niejako ponad) polityką, mechanizm konstruowania porządku społecznego, wspólnoty. Relacyjność polityczności pozwala rozpatrywać za jej pomocą różnorakie zjawiska społeczne, a co za tym idzie – ujmować szeroko problematykę transformacyjną w obrazie filmowym (jako konkretyzację sfery polityki) w uwikłaniu wobec tożsamości, historii, języka, aktualnych wydarzeń medialnych i innych.

Opracowania naukowe na temat filmu powstającego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej po roku 1989 i opowiadającego o postkomunistycznej transformacji ustrojowej nie są liczne, szczególnie jeśli mowa o opracowaniach dotyczących wielu krajów tego regionu. Problematyka refleksji filmowej na temat transformacji wydaje się zatem ciągle dość słabo rozpoznana przez badaczy kultury audiowizualnej. Niniejszy zbiór artykułów naukowych uzupełnia tę lukę, dołączając do opracowań dotychczasowych (jak choćby dotyczących kina dokumentalnego), oraz wyznacza zupełnie nowe ścieżki badawcze; transformacja widziana jest w nim z wielu perspektyw, choć jej rozumienie jest zasadniczo dwojakie: jako serii wydarzeń historycznych oraz ich następstw.

1 Rzetelnym i interesującym opracowaniem dotyczącym problematyki filmu politycznego jest książka Kamila Minknera – zob. K. Minkner, *O filmach politycznych. Między polityką, politycznością i ideologią*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.

Swego rodzaju oryginalność opracowania polega na zgromadzeniu artykułów dotyczących tak kina fabularnego, jak dokumentalnego, a także na objęciu refleksją wielu kinematografii w regionie, w tym również tych mniej obecnych w polskich opracowaniach filmoznawczych.

Warto zauważyć, że oprócz świeżego spojrzenia na najnowszą historię kina polskiego zebrano w tomie teksty dotyczące kina czeskiego, słowackiego, węgierskiego, serbskiego, litewskiego, ukraińskiego, białoruskiego i niemieckiego. Przedmiotem zainteresowania autorów stały się różne wątki, m.in.: problematyka estetyczno-formalna (gatunkowa, medialna – szczególnie w kontekście transformacji ustrojowej), bohaterowie i elity polityczne na nowy czas po przełomie, filmowa polityczność, konteksty wydarzeń politycznych i procesów widziane w optyce filmu fabularnego i dokumentalnego, problem władzy, polityki, propagandy w zwierciadle filmu, kino zaangażowane i krytyczne wobec rzeczywistości postkomunistycznej.

Część opracowań ma charakter przekrojowy i stanowi swego rodzaju panoramę filmową od przełomowego roku 1989 do współczesności – tak jest w przypadku otwierającego zbiór artykułu Mikołaja Jazdona *Polski film dokumentalny z polityką w tle (1989–2015)* czy artykułu *Przeszłość i teraźniejszość w ukraińskim filmie doby transformacji* Magdaleny Kotowskiej i Marty Zambrzyckiej, które przedstawiają najważniejsze motywy występujące w kinie ukraińskim. Na podobnie szerokim tle rozpatrują problem transformacji Michał Piepiórka, który w tekście *Polskie kino i transformacja gospodarcza. Frustracja, krytyka i nadzieja* przygląda się kinu lat dziewięćdziesiątych z punktu widzenia przemian ekonomicznych i zjawisk z nimi związanych, oraz Grzegorz Bubak, piszący o filmie węgierskim w artykule *Z nadziejami, ale bez euforii. Kino węgierskie w okresie transformacji ustrojowej*. Lata dziewięćdziesiąte znajdują się w centrum rozważań Patrycjusza Pająka – *Wojna, polityka, historia i mit w serbskim filmie fabularnym czasów Slobodana Miloševića* – i Mariusza Guzka – *Kmotři a vrazi. Demokracja bandycka w optyce kina czeskiego (2005–2015)*. Rok erozji systemu politycznego i upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej jest punktem startowym dla artykułów Jadwigi Hučko-vej *Filmy polityczne z czasu transformacji w Polsce. Dwie perspektywy* i Tomáša Hučki *Film dokumentalny jako sejsmograf społeczny*.

Przełom polityczny '89 w czeskosłowackim i słowackim dokumencie. Te dwie opowieści z dokumentem w tle dopełnia niejako artykuł Anny Mikonis-Railienė *Obrazy walczące o wolność. Wydarzenia polityczne lat 1988–1991 w wybranych filmach dokumentalnych Litwy*, łącząc w sobie szerokie spojrzenie na litewski dokument z wąską perspektywą filmu politycznie zaangażowanego na tle wydarzeń litewskiego przewrotu ustrojowego. Oprócz opracowań przybliżających szerszy pejzaż filmowy nie może zabraknąć studiów przypadków, dotyczących w istocie jednego filmu. Joanna Preizner poświęca swój esej filmowi *Kret (Demony przeszłości wiecznie żywe. Rozważania wokół Kreta Rafaela Lewandowskiego)*, traktując go (może nieco przewrotnie) jako punkt wyjścia do pytań o przeszłość. Marta Brzezińska-Pająk przygląda się utworowi *Good Bye, Lenin!*, który może stać się dla widza wizualnym przewodnikiem po niemieckiej historii najnowszej (*Good Bye, Lenin!, czyli niemiecka transformacja polityczna w pigułce*). Tom zamyka rozmowa, zatytułowana *Kino Białorusi: polityka – historia – współczesność – przyszłość*, przeprowadzona przez Piotra Czerkawskiego z twórcą Festiwalu Kina Białoruskiego „Bulbamovie” – Januszem Gawrylukiem.

Zbiór niniejszy stanowi próbę spojrzenia na problem transformacji postkomunistycznej z perspektywy mniej oczywistej (mniej znane zjawiska i kinematografie), w której kategorii polityki i polityczności rozumiane są rozmaicie, lecz pozwalają wydobyć wspólne, podobne akcenty. W zamierzeniu tom ten ma przypominać wielość, w którym problematyka kina transformacji może zyskać nowy, aktualny wymiar.

Marta Brzezińska-Pająk